

המסורה הבבלית לתורה, עקרונותיה ודרכיה

תקציר עבודת הדוקטור בהדרכת פרופ' ישראל ייבין ופרופ' משה בר-אשר

הוגשה לסנט האוניברסיטה העברית באב תשנ"ה

בשני מרכזים יהודיים עיקריים נתגבשה מסורת הקריאה במקרא ומסורת כתיבתו ושמירת נוסחו, בטבריה ובבבל. בכל אחד מן המרכזים נוצרה שיטה של רישום מסורת הקריאה בעזרת סימני ניקוד וטעמים, ובכל אחד מהם נוצרה מערכת של כללי מסורה שתכליתם לשמר את נוסח המקרא ואת מסורת קריאתו. המסורה הטברנית משקפת ומשמרת את מסורת הלשון הטברנית ואת הניקוד הטברני, ואילו המסורה הבבלית מתאימה למסורת הלשון של העברית שנהגה בבבל ולניקוד הבבלי המשקף אותה.

רוב חומר המסורה של בבל נכתב בחיבור מסורה בעל נוסח קבוע, שהיה ערוך על פי סדר המקרא ונהגו לכתבו בפני עצמו (ולא בשולי כתב-יד של מקרא, כמנהג המסורה הטברנית). חלקים מן החיבור הזה פורסמו במקומות שונים, רובם בצורה מקוטעת, בשיבושים לא מעטים ובלי הסברים מספיקים. חלקו האחד של מחקרנו, שהוא הבסיס לעבודה כולה, הוא ההדרת שרידי חיבור המסורה הבבלי לתורה על פי כל קטעי הגניזה הידועים, בתוספת הערות וביאור. חלקו האחר של המחקר - הבא כאן ראשונה - עוסק בתיאור סגנונה של המסורה הבבלית, מונחיה, דרכי התיאור שלה, ועניינים נוספים הקשורים בה, כפי שיפורט להלן.

מהדורת המסורה הבבלית לתורה היא הבסיס העיקרי לחלק הראשון של מחקרנו, שעניינו מונחי המסורה, סוגי ההערות שלה, דרכי התיאור שלה וסגנונה. אולם, כאמור לעיל, חשיבות רבה נודעת גם למסורה הבבלית המשוקעת בכ"י למ. שני פנים לתרומה שיש בחומר המסורה הזה לידיעותינו על המסורה הבבלית: ראשית, חלק מהערות המסורה של למ מקבילות לקטעים ששרדו מן המסורה הבבלית. במקרים רבים קטעי המסורה הבבלית והמסורה בכתב-יד למ מלמדים זה על זה, וניתן להשלים קטוע באחד המקורות על פי משנהו, לתקן שיבושים ולהבהיר סתומות. שנית, המסורה של למ מתייחסת לתורה כולה, ואילו קטעי המסורה הבבלית שרדו רק לשביעית מפסוקי התורה. רוב הערות המסורה בכתב-יד למ מקורן במסורה הבבלית, ובהערות מסורות רבות בכ"י למ ניכר הדבר בסימנים רבים. בחלקים מן התורה שהמסורה הבבלית שלהם לא שרדה, ניתן לראות במסורה של למ מעין בבואה של חיבור המסורה הבבלית: אמנם בבואה זו מקוטעת, מעובדת ואף משובשת במקומות רבים, ועם זאת רבה חשיבותה למחקר המסורה הבבלית ודרכיה. משום כך התבססנו גם על מסורת למ בבירור דרכיה של המסורה הבבלית, בזהירות הנדרשת מן העובדה שמדובר במקור משני ולא במקור ישיר. הפרק השני במחקרנו מוקדש לאפיון כ"י למ ומסורתו, ולהצדקת גישתנו הרואה בו מקור חשוב לחקר המסורה הבבלית.

בפרק השלישי נפתח הדיון בעקרונותיה של המסורה הבבלית ובדרכי תיאורה. תחילה מוצגים שלושה עקרונות יסוד של המסורה הבבלית: המסורה כחיבור בעל נוסח קבוע, כתיבת המסורה בנפרד מן המקרא, ועקרון הפסוק הראשון. עקרונות אלה הם מפתחות חשובים ביותר להבנת

דרכי המסורה וסגנונה. לאחר הגדרת שלושת העקרונות, מוסברים הקשרים הפנימיים ביניהם, ואחר-כך נסקרת שורה של תופעות אופייניות למסורה הבבלית, שההיגיון הפנימי שלהן מתבהר לאור עקרונות היסוד של המסורה. הבדלי סגנון רבים בין המסורה הטברנית והמסורה הבבלית קשורים לאותם עקרונות יסוד, ובהם ההבחנה הטברנית בין מסורה גדולה למסורה קטנה, דרך הכתיבה של מצחפי המקרא הטברנים ועוד.

הפרק הרביעי עוסק במונחי המסורה הבבלית. תחילה מובאת רשימה כוללת של המונחים, המתבססת על כל הקורפוס שהוגדר לעיל, ועל כן היא מקיפה יותר מונחים מרשימות המונחים שפורסמו בעבר.

תופעת ההפניות ממקום למקום, הנדונה בפרק החמישי, היא אחת מן התופעות הנגזרות מעקרונות היסוד של המסורה הבבלית. בשל חשיבותה הקדשנו לה פרק מיוחד, ובו סקרנו את כל ההפניות בקורפוס, מיינו אותן לשני סוגים - הפניות לפנים והפניות לאחור - ועמדנו על מאפייניו של כל סוג. הצבענו גם על הפניות הבאות במקורות מסורה טברניים, חלקם מאוחרים, ודנו באפשרות לראותן פרי השפעה של המסורה הבבלית.

עניינו של הפרק השישי - דרכי התיאור הכולל של המסורה הבבלית. התיאור הכולל מצרף יחדיו פסוקים וספרים שלמים, לעתים גם במניין משותף, והוא סגנון התיאור הרגיל במסורה הבבלית. הסגנון האופייני למסורה הטברנית הוא אחר: המקרא מחולק לכמה תחומי ייחוס, ובכל אחד מהם נמסר מניין של פסוקים חריגים. שתי השיטות הודגמו ונבדקו במסורה הבבלית ולעומתה במסורה הגדולה של כתר ארם צובה. כמה הערות מסורה (רובן בכ"י ש) אפשר לראותן כהסבות של תיאור כולל בסגנון הבבלי, וליישב בכך כמה מוזרויות, טעויות, או אי-דיוקים המצויים בהם.

כמה טיפוסים של הערות מסורה המצויים במסורה הבבלית נדונים בפרק השביעי. תחילה באות הגדרות של הערות מסורה מסוגים שונים, ואחר-כך מובא חומר המסורה מכמה סוגים שיש בהם במסורה הבבלית קווי ייחוד המבדילים אותה מאחותה הטברנית (כגון המסורה המשווה, המסורה הממיינת, המסורה המצרפת, סימני המסורה). במיוחד נדונה המסורה המצרפת, המצויה במסורה הבבלית פחות מאשר בטברנית ולה קווי ייחוד משלה. בדיון זה עמדנו על שאלת הגבול בין מסורה מפרטת למסורה מצרפת, שאינו חד וברור במסורה הבבלית.

הפרקים הבאים בעבודה עוסקים בנוסח הבבלי עצמו. עיקר עיסוקנו בתחום הזה אינו בחילופים הקשורים למסורת הלשון (שנדונו בהרחבה בספרו של ייבין), אלא בחלוקות המקרא ובטעמי המקרא וכן במחלוקות בנוסח המקרא שנאמרו בפירוש או נרמזו במסורה הבבלית.

הפרק השמיני עוסק בסדר ספרי המקרא ובחלוקות המקרא: תחילה נדונות חלוקות הקריאה. החלוקה לפרשיות השבוע ניכרת במסורה הבבלית יותר מאשר בטברנית. בשני מקומות מקום החלוקה של פרשת השבוע שונה מן המקובל. המקום האחד (פרשת השכם) ידוע במחקר, ובפרק התשיעי ריכזנו את העדויות שנודעו לנו על אודותיו, ובהן מקורות שטרם פורסמו. החלוקה האחרת (פרשת "ויקראו ימי ישראל") לא נודעה עד כה. כמו כן נדונה השאלה אם נודעה חלוקת הסדרים בבבל.

חלוקות הכתיבה, הפרשיות הפתוחות והסתומות, נדונות במסורה הבבלית בלבד ולא במסורה הטברנית. רשימות לא מעטות של פתוחות וסתומות עולות מן הגניזה הקהירית, ומהן אנו למדים כי במקומות רבים נחלקו מסרני בבל בינם לבין עצמם בענייני הפתוחות והסתומות. בדיקה השוואתית של מקורות המסורה הבבלית, רשימות פרשיות מן הגניזה ושני כתבי-יד טברניים מובהקים (א, ל) מובילה למסקנה חד-משמעית: למסרני טבריה לא הייתה מסורת פרשיות מיוחדת ונבדלת מן המסורה הבבלית: רוב המקומות שנחלקו בהם הטברנים נתונים במחלוקת גם בקרב מסרני בבל.

טעמי המקרא הבבליים נדונים בפרק העשירי. דיון כולל בנושא מצריך מחקר לעצמו. התמקדנו כאן במידע העולה מהערות המסורה הבבלית, שכמה מהן טרם פורשו כראוי. לעתים יש בכוחה של הערת מסורה בת שתי שורות להאיר פרשיות שלמות ועקרונות יסוד של טעמי המקרא. הערות המסורה הבבלית העוסקות בטעמים הן המקור העיקרי לזיהוי שמותיהם של טעמי המקרא, וההערות הנדונות בפרק יכולות לתרום למלאכת הזיהוי, שטרם הושלמה עד היום.

בפרק האחד-עשר נדונות המחלוקות הפנימיות במסורה הבבלית, בין אלה הנזכרות בה בפירוש ובין אלה הרמוזות בה, ומובאות רשימות מלאות שלהן. הרמזים למחלוקות מצויים במסורה הבבלית יותר מבטברנית, ולעניין זה יש להבדיל בין כתבי-יד טברניים שונים. גם העניין הזה נדון בסופו של הפרק.

רשימת מסורה של כארבעים מילים נקודות בתורה קשורה ככל הנראה למחלוקות במסורת הבבלית, והיא נדונה בפרק השנים עשר. הרשימה באה בשני מקורות: האחד טברני והאחר כתב-יד בעל זיקה כלשהי למסורת בבל. תופעה מיוחדת שנתגלתה בכתב-היד הזה היא אקרוסטיכון המכיל את שמו של מסרן קדום, ותגלית זאת מובאת בנספח.

הפרק השלושה עשר הוא בבחינת סיכום של שאלת יסוד שעלתה בכל פרקי העבודה: שאלת הזיקות בין המסורה הבבלית למסורה הטברנית. עיקרה של ההשפעה בכיוון אחד: מן המסורה הבבלית אל הטברנית. אלא שכתב-היד הטברניים נבדלים זה מזה בכמות החומר הבבלי המצויה בכל אחד ובכשרם להטמיע את החומר ולהתאימו למסורתם.

בפרק הארבעה עשר והאחרון נדונים ענייני כתיב וענייני לשון. מתוך הערות המסורה הבבלית אנו מנסים להגדיר מה נחשב לכתב 'מובן מאליו' שאין צורך להעיר עליו, ומהם הכתיבים שמסרני בבל ראו בהם כתיב מלא או כתיב חסר. בדיקה כזאת אפשרית רק במסורה הבבלית, הנוהגת להעיר גם על כתיבן של מילים שכתבן זהה בכל היקריותיהן במקרא. בתחום הלשון נדונה סוגיית חילופי ההגאים ה-ח והשתקפותה במסורה הבבלית. סוגיה זו טרם נדונה מזווית הראייה של המסורה. כמו כן נדונות נקודות בודדות הקשורות למסורת הלשון הבבלית, ואשר טרם הוארו בעבודתיהם המקיפות של ייבין וברויאר.